

Düşüncelerimiz mi önemli, yoksa eylemlerimiz mi? Ahlak boyutundaki düşünce eylem kaynaşmasına dair bir gözden geçirme

Are our thoughts important or actions? A literature review of thought-action fusion on morality

İlkyaz Kaya Yıldırım¹, Orçun Yorulmaz²

¹Psk., ²Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-3894-7377-https://orcid.org/0000-0002-0017-2668

ÖZET

“Düşünce Eylem Kaynaşması”, özellikle Obsesif Kompulsif Bozukluk’ta gözlenen ve akıldan geçen düşünceler ile bunların gerçek yaşamdaki karşılıklarının ahlak ve olasılık boyutlarında iç içe geçmesiyle sergilenen bir bilişsel yanlılıktır. Bu bağlamda, alanyazındaki görgül çalışmalar psikolojik rahatsızlıklarla alakası yönünden çoğunlukla Düşünce Eylem Kaynaşması-Olasılık boyutunun rolüne işaret etse de, Ahlaki Düşünce Eylem Kaynaşması, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde yansımaları olan bir kavram olarak alanyazında psikolojik sorunların ötesinde pek çok farklı açıdan ele alan araştırma sayısında artış olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, nitelik olarak olasılıktan farklılıklara sahip Düşünce Eylem Kaynaşması’nın ahlak boyutuyla ilgili güncel bilimsel çalışmaları derlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla, alanyazında bu konudaki en son tarihli derleme baz alınarak son 15 yılda yapılmış olan görgül araştırmalar bir araya getirilmiş; bu sayede, ahlak alanındaki Düşünce Eylem Kaynaşması’nı bir olgu olarak özel olarak irdelenmek, ahlakla ilgili kaynaşmaya yönelik daha etkin psikolojik değerlendirme ve müdahale yöntemlerin geliştirilmesi için genel anlamda bulguları özetlemek ve konuyla ilgili yapılan güncel araştırmaların ne yönde ilerlediğiyle ilgili fikir vererek konuya dikkat çekmek hedeflenmiştir. Çalışma kapsamına dahil edilen araştırmalardaki bulgulara genel olarak bakıldığında ahlaki kaynaşmanın dindarlık, din, kültürel etmenler, kaynaşma odağındaki nesnenin özellikleri ve müdahale yöntemleri bağlamında incelendiği ve araştırmacı ve uygulamacılara bu yönde çeşitli çıkarımlar sunduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Düşünce Eylem Kaynaşması, Ahlak, Dindarlık, Kültür, Alanyazın derlemesi

SUMMARY

“Thought Action Fusion” can be described as a cognitive bias that is particularly observed in Obsessive Compulsive Disorder and it refers to appraisals of close association of thoughts in morality and likelihood dimensions and their real-life effects. Although empirical findings mostly highlighted the critical role of Thought Action Fusion in likelihood dimension in psychological problems, in recent years, it is remarkable that with its salient manifestations in individual and social levels, there are increasing number of scientific research on the Thought Action Fusion-Morality subtype in many aspects such as its relationship with superstition, religiosity, cultural values, emotions like guilt, contextual factors, psychological problems and intervention techniques. The current study reviewed literature for last 15 years since the last review article in order to integrate the current findings on about Thought Action Fusion-Morality, which has a different nature. By this way, in this review, it is aimed to have a better understanding of Moral Thought Action Fusion as a phenomenon, to provide an insight about developing psychological intervention programs specified for the concept by summarizing related findings, to present a coherence on scientific research trends for near future and draw attention to the subject. Generally speaking, the results of this review give an impression that Thought Action Fusion-Morality has been studied in terms of various factors such as religiosity, different religions, social and cultural factors, characteristics of object exposed to this fusion and psychological intervention techniques, and they given critical inferences in scientific, clinical and professional areas.

Key Words: Thought Action Fusion, Morality, Religion, Culture, Literature Review

(*Klinik Psikiyatri Dergisi* 2021;24:109-122)

DOI: 10.5505/kpd.2020.13540

GİRİŞ

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB), istem dışı şekilde akla gelen düşünce, dürtü ve görüntüler olan obsesyonlar ile bunlardan duyulan rahatsızlığı ortadan kaldırmak amacıyla sergilenen zihinsel veya davranışsal ritüeller olan tekrarlayıcı nitelikteki kompulsiyonlar ile tanımlanabilir. Güncel Bilişsel Davranışçı Model'e göre birçok kişinin aklına gelebilen bu tür deneyimler bazı insanlar tarafından dikkate alınmazken, diğerleri için çok daha fazla tehditkâr ve rahatsız edici olarak algılanır, kendilerine ve değerlerine aykırı anlamlar barındırdığı düşünülür; bu sebeple, bu durumdan ve olası sonuçlarından kurtulmak için bazı girişimler sergilenir (1). Tüm bu süreçte aslında tehditlerin olduğundan daha çok ve yoğun biçimde algılanması, abartılmış sorumluluk algısı, düşüncelere aşırı önem verme ve onları kontrol etme ihtiyacı duyma, belirsizliğe tahammülsüzlük ve mükemmeliyetçilik gibi bilişsel bazı yanlıklar da etkilidir (2,3). OKB'de gözlenen bu bilişsel yanlıklardan biri de düşüncelere aşırı önem verme ve onları kontrol etme ihtiyacı ile yakından ilişkili olan Düşünce Eylem Kaynaşması'dır (DEK). DEK'te kişi için bir düşünce, o kişinin farkında olduğu veya olmadığı arzuları ya da gerçekleri birebir yansıtmaya gücüne sahiptir ve bu nedenle oldukça değerlidir (4). Düşüncenin gücüne verilen aşırı önem, akla gelen hemen her düşüncenin gerçek dünyadaki eylemler, olaylar ya da nesnelere ilişkisinde bir kaynaşma (füzyon) oluşmasına yol açar; diğer deyişle kişi, düşünceleri ile gerçek yaşam arasında doğrudan bir ilişki varmış gibi davranır (1). Bu inanç iki şekilde gözlenir: DEK-Olasılık, kişi kabul görmez ya da hoş gitmeyen bir olayın aklına gelmesinin o olayın olma olasılığını arttıracığına inanmasına karşılık gelirken (örn., eşinin kaza geçirmesiyle ilgili obsesyonları olan biri, bu düşüncelerin eşinin kaza geçirme olasılığını arttırması), DEK-Ahlak ise istem dışı olarak da olsa, akla gelen ahlak dışı bir düşünce gerçek yaşamda o düşünceyi hayata geçirmekle eş değer olarak görme anlamına gelir (örn., aklına istemsiz biçimde çocuğuna zarar vermekle ilgili düşünceler gelen bir anne, kendini çocuğuna gerçekten zarar vermiş gibi görebilir) (4). Tanımı gereği düşüncelerin bir anlamı olduğuna ve önemsenmesine dayandığı için DEK'in kişide sorumluluk ve rahatsızlık yaratmaması neredeyse imkansızdır (5).

Ayrıca zarardan sorumlu olmayla ilgili felaketleştirici yanlış yorumlama, abartılmış sorumluluğun DEK'te hem bir neden hem de sonuç görevi de görmesine yol açabilir (6, 7). Bu arada OKB'de etkili olan tehdit algısı, kesinlik ve mükemmeliyetçilik gibi diğer bilişsel yanlıkların da yardımıyla zararı önlemek için insanları eyleme geçmeye teşvik ettiği ve böylece kompulsiyonların devreye sokulabileceği öne sürülmektedir (6).

DEK ilk olarak OKB bağlamında tanımlansa ve çalışılsa da (6), farklı nitelikte diğer sorunlarda etkili başka versiyonları olduğunu da belirtmek gerekir: düşüncenin gerçek yaşamda olayların gerçekleşmesine yol açtığı ya da düşüncenin bir olayın olmuş olması anlamına geldiğine dair inanca karşılık gelen Düşünce Olay Kaynaşması (DOK; 8) ve düşüncelerin nesnelere aktarılması veya onlar aracılığıyla taşındığına dair inançla tasvir edilen Düşünce Nesne Kaynaşması (DNK; 8) gibi. Bu iki kaynaşma türüne özellikle Üstbilişsel (Metacognitive) Model, böylesine kaynaşmaları özellikle düşüncelere dair düşünceler yani üstbilişlerle ilişkilendirdiği için ayrı bir yer verir. Diğer deyişle, DOK'u istem dışı deneyimlerin anlamı ve sonucuna dair inançlar ile, DNK'yı ise belirli davranışları sergilemekle ilgili olumlu veya olumsuz inançlarla ilgili olan inançlarla yani üstbilişler ile ilişkilendirilir (9,10). Tüm bunların yanında alanyazında DEK'in yeme bozukluklarında görülen biçimi olarak tanımlanan ve yasak bir yiyeceği düşünmekle kişinin vücut şekli ve ağırlığıyla ilgili tahmininin artması, ahlaki açıdan kendini kabahatli bulması ve kendini şişman hissetmesi anlamına gelen Düşünce Beden Biçimi Kaynaşması (DBBK; 11,12) adıyla başka benzer bir kavramla karşılaşmak da mümkündür. Benzer şekilde, DEK, DOK ve DNK'nin ilişkili olduğu patolojileri inceleyen bazı çalışmalarda ise her üç kaynaşma türünün yine de en çok OKB tanısı olan grupta görüldüğünü; ayrıca depresyonu olan kişilerde de tanısı olmayanlara kıyasla daha fazla kaynaşma yaşandığı gösterilmiştir (örn., 13). Yine de bu noktada, DEK dışındaki bu diğer kaynaşma türlerinin ilgili alanyazında görece yeni ortaya atıldığı, bu konularda çok az sayıda görgül çalışma olduğu ve bu sebeple, bugüne kadar alanyazının daha çok DEK'e odaklandığı söylenebilir. Bu alanyazın derlemesinde de, öncelikli olarak Shafran ve ark. tarafından tanımlanan ve OKB'ye

özgü bir kavram olarak görülen DEK ele alınacaktır (4).

İlk defa OKB bağlamında öne sürülen DEK ile ilgili bilimsel çalışmalara genel olarak bakıldığında, araştırmaların DEK'i OKB belirtileri ve ilişkili diğer değişkenler açısından incelediği ve bu bağlamda özellikle DEK-Olasılık boyutunun daha çok öne çıktığı; diğer deyişle, OKB ile ilişkili faktörler ve olasılıkla ilgili kaynaşmanın daha güçlü bir ilişki gösterdiği görülmektedir (4, 7, 14,15). Benzer şekilde, OKB'de daha az saptanabilir tetikleyicileri olan, benliğe yabancı, zihinsel odaklı ve daha fazla rahatsızlık veren belirtiler (yani otojen) ile daha dışsal tetikleyiciler ve gözlemlenebilir ritüelleri olan belirtilere (yani reaktif) (16) yönelik müdahale yöntemlerinde olduğu gibi DEK alt türleri açısından da farklılaşmalar olabileceği ileri sürülmektedir (örn., DEK-Ahlak ile otojen arasında; 17; 18). Daha da önemlisi, genel bulgulardan farklı olarak bazı kültürlerde DEK'in ahlak boyutunun OKB ile daha ilişkili olduğuna dair araştırmalara rastlamak da mümkündür. Ülkemizde gerçekleştirilen bir çalışmada ahlakla ilgili yaşanan DEK ile OKB belirtileri arasında, olasılık boyutuna kıyasla daha yakından ilişkili olduğu bulgulanmış; araştırmacılar bu durumu, din ve ahlak arasındaki yakın ilişkiye ve kültürel özelliklere bağlamıştır (19). Benzer şekilde, İran popülasyonu için de ahlakla ilgili yaşanan kaynaşmanın olasılık boyutuna göre OKB ile daha yüksek düzeyde ilişki rapor edilmiştir (20). Son yıllarda, DEK ile ilgili yapılan görgül çalışmaları gözden geçiren yayınlardan biri olan Berle ve Starcevic'in derleme makalelerinde, o yıla kadar yapılmış çalışmaların genellikle olasılık alt boyutuna odaklandığı görülürken (15); makalenin yazıldığı tarihten günümüze kadar geçen on beş yılda DEK üzerinde yapılan araştırmalarda ahlak boyutunu irdeleyen araştırmalarda sayıca artış olduğu görülmektedir. Bu durumun, DEK-Ahlak ile ahlak kavramının psikolojik etkileri arasındaki ilişki konusunda uyandırdığı merakı ileri geldiği düşünülebilir. Birçok farklı disiplinin çalışma konusu olan ahlak kavramı, Kohlberg tarafından doğruyla yanlış, iyile kötüyü tanımlayarak bir yargıya varmayı, karar vermeyi ve verilen karar doğrultusunda davranış sergilemeyi kapsayan bilişsel bir yetenek olarak evrensel evreler kapsamında ele alınır (21). Bu bağlamda

alanyazında farklı kültürler ve dinler açısından ele alınan DEK-Ahlak ile ilgili bulgular, ahlak kavramının psikopatolojiyle olan ilişkini aydınlatması açısından da önemlidir. Dolayısıyla, alanyazında özellikle bu konudaki araştırma sonuçlarını derlemeyi temel alan bu çalışmasının amacı, son on beş yılda OKB'de görülen DEK-Ahlak boyutunda ele alan çalışmaları bir araya getirerek ahlak alt tipinde ortaya çıkan DEK'i olgusal açıdan daha iyi anlamak, son yıllarda alanyazında DEK-Ahlak etkisinin hangi yönüyle öne çıktığını değerlendirmek ve bu alanda yapılan güncel araştırmaların hangi yöne doğru evrildiğine dair bir fikir edinmektir. Tüm bunlara ek olarak, DEK-Ahlak ile ilgili bu derleme çalışmasının bu kaynaşmaya müdahale teknikleriyle ilgili yapılan güncel araştırmaları da içereceği öngörüldüğünde klinik uygulamalara da yön vermesi bağlamında fayda sağlayacağı da düşünülebilir.

YÖNTEM

Bu alanyazın derlemesinde DEK-Ahlak ile ilgili çalışmaları irdelemek hedeflenmiştir. Bu hedefi gerçekleştirirken ilk etapta, daha evvel bu konuda yapılmış derlemelerin olup olmadığı sorusundan hareketle alanyazın incelendiğinde, bu konuda en güncel derlemelerin Shafran ve Rachman (7) ve Berle ve Starcevic (15) tarafından o yıla kadar yapılan çalışmaların derlendiği makaleler olduğu görülmüştür. Tekrara düşmemek ve bu derlemede özellikle güncel DEK-Ahlak bulgularına yer vermek üzere en sonuncu (15) derleme çalışmasının tarihi baz alınmış ve 2005 yılı sonrası yapılmış olan çalışmalara yer verilmiştir. Pubmed, Sciencedirect, Google Scholar ve Wiley Online Library veri tabanları, 2005 yılı sonrası için "Thought Action Fusion" ve "Moral" anahtar sözcükleri taranmıştır. Bu tarama işlemi makalenin iki yazarı tarafından, aşağıda verilen dahil etme ve dışlama kriterlerine göre yapılmış, belirsizlik yaşanan çalışmalar içeriklerine ayrıntılı şekilde bakılarak uzlaşma üzerine karar verilmiştir. Bu yöntemle yapılan tarama sonucunda ortaya çıkan çalışmalar arasından tekrar olanlar, DEK'i bütün olarak veya sadece toplam puanı ile ele alan, görgül olarak DEK'in iki farklı boyutuna yönelik herhangi bir alt boyut değerlendirmesi yapmayan ve DEK'e yalnızca kavramsal olarak yer verip DEK-Ahlak ile ilgili herhangi bir somut istatistiksel bulgu ve tartışma sun-

mayanlar dışlanmıştır. Bu noktada, DEK’i değerlendiren Düşünce Kaynaşması Ölçeği (22) gibi az sayıda diğer bazı spesifik ölçüm araçları olsa da, bunların düşünce-nesne, olay ve şekil gibi farklı nitelikte kaynaşmalara odaklandığı; bu sebeple, burada özellikle DEK’i ahlak ve olasılık olarak ayrı ayrı değerlendiren Düşünce Eylem Kaynaşması Ölçeği’nin (DEKÖ; 4) öne çıktığını da belirtmek gerekir. Bu şekilde, 2005’ten günümüze kadar DEK ile ilgili yapılmış olan görgül çalışmalarda ahlak boyutunu ele alan toplam 18 araştırmaya ulaşılmış ve bunların sonuçları bir araya getirilmiştir. Figür 1, bu çalışmadaki akış şemasını içermektedir.

BULGULAR

Derlemeye dahil edilen araştırmalarla ilgili olarak ilk söylenebilecek şey DEK-Ahlak ile dindarlık, farklı dinler ve kültürler gibi birçok farklı değişkenin ilişkisini inceleyen birçok çalışma olduğudur. Öncelikle dinden ziyade dindarlığın

DEK ile ilişkili olduğu önermesine paralel olarak (23) bu alanda daha evvel yapılan çalışmaların, özellikle ahlak boyutunda yaşanan DEK ile dindarlık arasındaki pozitif ilişkiyi doğruladığını belirtmek gerekir (Örn., 24,25,26,27). Benzer şekilde, Mauzay ve ark. araştırmalarında dindarlığın yanında doğaüstü inançların da OKB belirtileri yordadığını; aynı zamanda DEK’in her iki boyutunun da bu ilişkiye aracılık ettiğini raporlamışlardır (28). Araştırma bulguları DEK-Ahlak’ın dindarlıkla, DEK-Olasılıktan anlamlı olarak daha yüksek düzeyde ilişkili olduğunu doğrulamıştır. Bunun yanında bulgular, ahlakla ilgili yaşanan kaynaşmanın dindarlığın OKB ile ilişkisinde daha fazla öne çıkan bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Bu noktada, DEK-Olasılık’ın dindarlık ile OKB arasındaki ilişkiye yaptığı aracılık etkisinin DEK-Ahlak’a kıyasla çok az olduğu da görüldüğünü belirtmek gerekir. Bu durum, dindar öğretilerin daha çok ahlaki kaynaşmayı arttırarak OKB belirtilerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmasıyla açıklanmıştır.

Figür 1. Derlemeye Dahil Edilen Araştırmaların Seçimi

DEK ve dindarlık konusundaki öne çıkan çalışmalar arasında, Berman ve ark. yaptığı araştırma, dindarlıkla DEK arasındaki ilişkiyi geçmişteki çalışmalardan farklı olarak, yalnızca öz bildirimle dayanan ölçek kullanmak yerine negatif düşüncelerin laboratuvar ortamında ortaya çıkarılmasına dayanan bir yöntem ile incelemesiyle farklılık barındırmaktadır (29). Bu çalışmada, yüksek düzeyde dindar Protestan Hristiyan ve Ateist/Agnostik iki katılımcı grubundan sevdikleri biriyle ilgili DEK yaratacak cümleler yazmaları istenmiş (“umarım bugün trafik kazası geçirir”, “..... ile ilişkiye girmeyi umuyorum” gibi), ardından bu yazdıklarını hayalde canlandırmaları istenmiş, sonrasında da kişilerden bu düşüncelerinin yaşanma olasılığı ve bu düşüncelerin ahlaki sorumluluğuyla ilgili değerlendirme yapmaları istenmiştir. Dindarlık DEK ile olan ilişkisine odaklanan çalışmanın sonuçlarına göre, Protestan Hristiyan grubun ahlaki DEK puanları Ateist/Agnostik gruba kıyasla anlamlı ölçüde daha yüksektir; fakat iki grup arasında olasılıkla ilgili DEK’te anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bir başka çalışmada Berman ve ark. benzer bir yöntemle klinik tanısı olmayan bir örneklemede ahlak ve olasılık boyutları açısından DEK ve ardından gelen etkisizleştirme

Tablo 1. Bulguların Özetlenmesi

Yazarlar	Çalışmanın Yılı	Katılımcı Sayısı ve Özellikleri	Konu	Araştırılan değişkenler	Temel Bulgular
Mauzy ve ark. (28)	2016	N=801 Üniversite öğrencisi	Obsesif Kompulsif (OK) özellikler, dindarlık ve doğaüstü inançlarda DEK'in rolü	Dindarlık, Doğaüstü inançlar, OK belirtileri DEK	Dindarlık ve doğaüstü inançlar ile OKB ilişkisinde DEK'in her iki boyutunun da aracı rolü var. Dindarlık -OKB ilişkisinde DEK-Ahlak'ın rolü fazla; Doğaüstü inançlar-OKB ilişkisinde DEK-Olasılık'ın rolü fazla
Berman ve ark. (29)	2010	N=73 43 dindar Protestan Hıristiyan 30 Ateist/Agnostik	Dindarlık ile DEK'in iki boyutu arasındaki ilişkinin davranışçı paradigmasıyla incelenmesi	DEK, Dindarlık, Depresyon	Protestan Hıristiyan grubun Dek-Ahlak puanları Ateist/Agnostik gruptan anlamlı olarak yüksek Dek-Olasılık için iki grup arasında fark yok
Berman ve ark. (30)	2011	N=93 Üniversite öğrencisi	DEK'in iki boyutunun davranışçı paradigmasıyla incelenmesi	DEK, Kaygı, Depresyon, Nörotic davranış, Algılanan ahlaki yanlışlık	Dek-Ahlak DEK-Olasılık'a göre daha fazla kaygı ve nötrleme davranışlarıyla ilişkili
Berman ve ark. (31)	2012	N=66 Üniversite öğrencisi	Negatif düşüncenin nesnesinin ne kadar dayanaksız ve basass olduğu ile DEK ilişkisi	Kaygı, Suçluluk, DEK, Nötrleme davranışı	Düşünce ve yaşlı bir kişi için istenmeyen düşünceler kurvetli ve genç biriyile ilgili istenmeyen düşüncelere kıyasla DEK-Olasılık'a göre daha çok DEK-Ahlak, suçluluk ve nötrleme davranışlarıyla ilişkili
Berman ve ark. (32)	2013	N=407 Üniversite öğrencisi	DEK'in etiyolojisiyle ilgili çeşitli değişkenlerin dinle ilgili ve gelişimsel bakış açısıyla incelenmesi	DEK, Dindarlık, İçsel/Dışsal Motivasyon, Suçluluk, Kontrol edici / Suçlayıcı ebeveynlik DEK ve Dindarlık	Hem içsel hem dışsal motivasyon ve yoğun dindarlık DEK-Ahlak ile ilişkili Kontrol edici ve suçlayıcı ebeveynlik DEK-Olasılık ile ilişkili, DEK-Ahlak ile değil
Siev ve Cohen (27)	2007	N=218 83 Ortodoks Yahudi 54 Muhafazakar Yahudi 34 Reformist Yahudi 47 Hıristiyan	Din, Dindarlık ve DEK ilişkisi Hıristiyanlık ve Yahudilik çerçevesinde incelenmesi	DEK ve Dindarlık	Her grupta DEK-Ahlak DEK-Olasılık'tan anlamlı düzeyde yüksek Hıristiyan grubun DEK-Ahlak puanı Yahudi grubun anlamlı olarak yüksek
Siev ve ark. (33)	2010	N=341 96 Katolik Hıristiyan 92 Protestan Hıristiyan 153 Yahudi	DEK-Ahlak ile OKB ilişkisinin Hıristiyan ve Yahudi gruplar açısından incelenmesi	DEK, OKB, Dindarlık	Hıristiyan grupta DEK-Ahlak anlamlı olarak yüksek DEK-Ahlak sadece Yahudilerde OKB ile ilişkili Yahudilerde DEK-Ahlak dindarlıkla ilişkili değil
Siev ve ark. (34)	2017	N=77 34 İsraili Müslüman 43 İsraili Yahudi	DEK, OKB ve dindarlığın ilişkisinin Müslüman ve Yahudi gruplarda incelenmesi	DEK, OKB, Dindarlık, Depresyon, Kaygı, Dinzel obsesyonlar	Hıristiyanlarda DEK-Ahlak dindarlıkla ilişkili ama OKB ile ilişkili değil Müslüman grupta DEK-Ahlak DEK-Olasılık'a göre anlamlı olarak yüksek Müslüman grupta DEK-Ahlak OKB'yi yordama gücü yok denemek kadar az, Yahudilerde bu etki düşük-orta düzeyde Dindarlığın DEK-Ahlak üzerindeki yordama gücü Müslüman grupta Yahudi grubun anlamlı olarak yüksek
Yorulmaz ve ark. (19)	2004	N=250 Üniversite öğrencisi	DEK'nin Türkiye'ye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi	DEK, OKB, Sorumluluk tutumları, Suçluluk ve Utanç	DEK'in iki boyutu da OKB ve sorumluluk ile ilişkili Sadece DEK-Ahlak suçluluk ile ilişkili Katılımcıların DEK-Ahlak puanları DEK-Olasılık'a göre anlamlı olarak daha yüksek DEK-Ahlak ile OKB arasında DEK-Olasılık'a göre anlamlı olarak daha yüksek oranda ilişki var

Tablo 1. Bulguların Özetlenmesi (devamı)

Yazarlar	Çalışmanın Yılı	Katılımcı Sayısı ve Özellikleri	Konu	Araştırılan değişkenler	Temel Bulgular
Yorulmaz ve ark. (35)	2008	N=145 51 OKB 44 Kaygı bozukluğu 50 tanımsı olmayan	OKB' si olan Türk grupta DEK, dışınca bestirma ve sorumluluk değışikçenlerinin inçelenmesi	DEK, OKB, Sorumluluk tutumları, Dışınca bestirma	DEK-Ahlak açısından üç grupta fark yok. Gruplardan beğimsiz olarak tüm katılımcılarda DEK-Ahlak DEK-Olasılık'a göre anlamlı olarak yüksek.
Yorulmaz ve ark. (36)	2009	N=219 115 Türk Müslüman 104 Hristiyan Kanadalı	OKB belirtilerinin ve ilişkili bilişlerin Müslüman ve Hristiyan gruplarda inçelenmesi	DEK, Dindarlık, İstemsiz dışınca bestirme, Obsesif kompulsif inanslar, Dışınca Kontrolü, Dışınca bestirma	DEK-Ahlak DEK-Olasılık'a göre Müslüman grupta Hristiyan gruptan anlamlı olarak daha yüksek. Yüksek dindarlık sadece Hristiyan grupta yüksek DEK-Ahlak ile ilişkili. Müslüman grupta dindarlık düzeyinden beğimsiz olarak DEK-Ahlak daha yüksek.
Yorulmaz ve ark. (37)	2010	N=590 309 Türk Müslüman 281 Hristiyan Kanadalı	Kanadalı ve Türk grubun OKB'nin risk faktörleri açısından karşılaştırılması	DEK, Dindarlık, OKB, Benlik saygısı, Kısalık özellikleri, Obsesif inanslar, dışınca kontrolü, Dışınca bestirma	Müslüman grubun DEK-Ahlak puanları daha yüksek. Müslüman grupta Hristiyan gruba kıyasla OKB belirtileri, dindarlık düzeyi, benlik saygısı, dışınca bestirma ve endişe yüksek.
Yorulmaz ve İpek (38)	2011	N=281 89 Bulgaristan'da yaşayan Türk 98 Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türk 94 Türkiye'de yaşayan Türk	OKB ve DEK ilişkisinin iki farklı dinin yanında kültürün de etkisi çerçevesinde inçelenmesi	DEK, OKB, Dışınca kontrol	DEK-Ahlak Türkiye'de yaşayan Türk grupta en yüksek. Diğer iki grupta DEK-Ahlak arasında anlamlı fark yok. Türkiye'de yaşayan Türklerde DEK-Ahlak OKB belirtileriyle daha yüksek düzeyde ilişkili. Bulgaristan başlangıçlı gruplarda DEK-Olasılık boyutu OKB ile yüksek düzeyde ilişkili.
Alın ve Gençöz (39)	2011	N=283 Üniversite öğrencisi	DEK-Ahlak ve DEK-Olasılık ile OKB arasında sorumluluk tutumları ve dışınca bestirmenin aracılık etkisinin inçelenmesi	DEK, OKB, Sorumluluk tutumları, Depresyon, Dışınca bestirma	DEK-Ahlak ile OKB arasındaki ilişkide abortiflik sorumluluğun amacı etkisi var. DEK-Olasılık ile OKB arasında dışınca bestirmenin amacı etkisi var.
Bailey ve ark. (40)	2014	N=679 548 tanımsı olmayan 149 psikiyatrik tanımsı olan (OKB, sosyal fobi, Panik bozukluğu, yaygın kaygı bozukluğu, TSSB, agorafobi, özgül fobi)	DEK ile OKB ilişkisinin farklı psikopatolojiler açısından inçelenmesi	DEK, OKB, Obsesif inanslar, Sosyal etkileşim kaygısı, Depresyon, Endişe, Beden duyuları	DEK-Ahlak OKB'ye özgü. DEK-Olasılık OKB'ye özgü değil.
Hezel ve ark. (41)	2019	N=123 40 OKB tanımsı olan 41 Sosyal kaygısı olan 42 OKB ya da kaygı bozukluğu olmayan	DEK'nin ve kendi dışınca bestirmenin başlangıçlı daha tehlikeli olarak algılanma fenomenunun OKB ve Sosyal Kaygı Bozukluğu açısından inçelenmesi	DEK, Başlangıçlı dışınca bestirmenin tehlikeli olarak algılanma (DEK-revizyonu), OKB, Obsesif inanslar, Sosyal kaygı, Depresyon	Sosyal kaygı ve OKB gruplarında DEK-Ahlak Dek-Olasılık'a göre anlamlı olarak yüksek. Hem sosyal kaygı hem de OKB grubunda başlangıçlı dışınca bestirmenin kendi dışınca bestirmeye kadar tehlikeli olmadığı inancı yüksek.
Marrino-Carper ve ark. (42)	2010	N=139 Üniversite öğrencisi	DEK'e yönelik psiko-eğitimin DEK, dışınca bestirma ve sorumluluk üzerindeki etkisinin inçelenmesi	DEK, Sorumluluk yorumlama, Dışınca bestirma	DEK'e yönelik psiko-eğitim alan grupta müdahale sonrası DEK-Ahlak'ta dışınca bestirma, DEK-Olasılık'ta fark yok. DEK-Ahlak boyutundaki anlamlı fark 2 hafta sonraki takip ölçütünde kaybolmuş.
Demiröz ve ark. (43)	2018	N=169 47 Yüksek OK belirtileri 70 Düşük OK belirtileri 52 OKB tanımsı olan	DEK'nin laboratuvar ortamında oluşturulup sonrasında psiko-eğitim ile azaltılmasının inçelenmesi	DEK	DEK'e yönelik psiko-eğitim DEK-Olasılık'ta dışınca bestirmeyi azaltmış. DEK-Ahlak'ta dışınca bestirmeyi azaltmamış.

davranışlarına odaklanmışlardır (30). Katılımcılara DEK-Ahlak'ı tetikleyecek (bir akrabayla enstet ilişkiye girmeyi umut etme) ve DEK-Olasılık'ı tetikleyecek (akrabaya araba çarpmasını umut etme) cümleler yazdırılmış; takiben duyulan rahatsızlıkla ortaya çıkan etkisizleştirme davranışları değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, DEK-Ahlak ile kaygı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bu boyutta yaşanan DEK'in yüksek oranda etkisizleştirme davranışını beraberinde getirdiği, olasılıkla ilgili yaşanan DEK'in aynı oranda nötrleme davranışıyla ilişkili olmadığı görülmüştür. Bu durum, sadece ahlaki DEK'in etkisizleştirme davranışlarını arttırması bulgusuyla tutarlıdır. Sonuçlar, bir şeyi düşünmekle ilişkilendirilen ahlaki anlamdaki kaynaşmanın, bir şeyi düşünerek onun olma olasılığını arttırdığına yönelik inançtan daha fazla kaygı ve bu kaygıdan kurtulmak için daha fazla etkisizleştirme davranışı yarattığına işaret etmektedir. Bundan bir yıl sonra Berman ve ark. yaptıkları bir başka araştırmada yine aynı yöntemi kullanarak DEK'i başka bir açıdan ele almışlardır: Negatif düşüncenin kurbanı rolündeki kişinin dayanıklılık ve hassasiyetle ilgili özelliklerinin o düşüncenin tehlikeli ve önemli olarak algılanması şeklindeki sonuç üzerindeki etkisi incelenmiştir (31). Katılımcılar seçkisiz olarak iki gruba atanmış; bir gruptan sevdikleri 60-100 yaş aralığında olan yaşlı ve düşkün birini, diğer gruptan ise tanıdıkları ve sevdikleri 20-40 yaş arasında genç ve kuvvetli birini düşünmeleri istenmiştir. Ardından iki gruba da "Umarım.....bu hafta bir trafik kazası geçirir ve hayati tehlikesi oluşur" cümlesindeki boşluğa düşündükleri kişinin ismini yazmaları söylenmiştir. Daha sonra bir dakika boyunca cümlede geçen araba kazasını hayal etmeleri istenmiş, ardından katılımcılara o an ne düzeyde kaygı hissettikleri, yazdıkları kişinin gelecek hafta kaza geçirme ihtimalini ne kadar gördükleri, ne kadar suçlu hissettikleri, bu cümleyi yazmanın ve düşünmenin ahlaki olarak ne kadar yanlış olduğu ve bu cümleyi yazmış olmanın etkilerini veya yaşanan kaygıyı azaltmak için ne yoğunlukta bir dürtü hissettikleri sorulmuştur. Bulgulara göre, hassas ve dayanıksız kişinin kaza geçirdiğini hayal eden grup daha fazla kaygı, daha fazla DEK-Ahlak, suçluluk, kazayla ilgili imge ve düşünceleri azaltmaya yönelik daha fazla dürtü ve olayın gerçekte yaşanmasına dair daha kuvvetli bir inanç rapor etmişlerdir. Yaşlı

adamı hayal eden grup imgeyi azaltma ve engellemeye yönelik daha fazla dürtü hissetse de; aleni olarak etkisizleştirme davranışlarıyla ilgili olarak diğer gruptan farklı bir sonuç göstermemiştir. Başkalarının zarar görmesini içeren düşüncelerin DEK oluşturmasıyla zarar gören kişinin dayanıklılık seviyesinin ilişkisini inceleyen ilk çalışma olan bu araştırmada, Berman ve ark. bu olguya "Arnold Schwarzenegger Etkisi" adını vermişlerdir (31). Berman ve ark. bir sonraki araştırmalarında ise OKB'nin etiolojisinde DEK'in rolüyle ilgili çok sayıda araştırma varken; DEK'in kendisinin etiolojisiyle ilgili yeterince araştırma olmadığından hareketle, ahlak ve olasılık boyutlarındaki DEK'in dindarlık, dini inançla ilgili motivasyon, kontrol edici ve suçlayıcı ebeveynlik değişkenleriyle ilişkisine bakmış; DEK'i hem din kapsamında hem de daha gelişimsel bir çerçeveye incelemişlerdir (32). Çalışmada din sadece Hristiyan grup içinde ve de içsel motivasyon (kişinin dini, yaşamında bir rehber olarak algılanması, dini kural ve doktrinleri kişisel değerleri olarak içselleştirmesi) ve dışsal motivasyon (dine verilen önem, çevresel bir ödül sistemine dayalı) olarak iki boyutta ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, yoğun dindarlık ahlaki DEK ile ilişkiliyken, kontrol edici ve suçlayıcı ebeveynlik özellikle DEK'in olasılık alt boyutuyla ilgilidir. Ebeveynlik biçimlerinin DEK-Ahlak alt boyutuyla ilişkisiz çıkması dikkat çekici bir bulgudur. Dini motivasyonla ilgili olarak ise, içsel dini motivasyonun yüksek olması özellikle DEK-Ahlak'ı yordamaktadır. Beklenenin aksine, içsel motivasyon kadar olmasa da, dışsal motivasyonun da ahlaki DEK'i yordaması, içsel ve dışsal motivasyonun birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmıyor olabileceği ve içsel dini motivasyonu olan insanların dolaylı olarak dışsal motivasyon sahibi de olabileceği çıkarımıyla açıklanmıştır.

Dindarlık ve DEK ilişkisini sadece Hristiyanlık çerçevesinde incelemek yerine iki farklı dine mensup grubu birbiriyle kıyaslayarak inceleyen bir çalışma Siev ve Cohen tarafından yapılmış olup, çalışmada herhangi bir tanısı olmayan Ortodoks Yahudiler, Muhafazakâr Yahudiler, Reformist Yahudiler ve Hristiyanlar olmak üzere dört gruba çalışılmış ve dindarlık ile DEK arasındaki ilişki ele alınmıştır (27). DEK'i hem iki farklı din açısından hem de dindarlık düzeyini göz önünde bulun-

durarak incelemesi bakımından önemli olan bu çalışmanın bulgularına göre; dindarlık ve DEK-Ahlak arasında anlamlı ilişki vardır ve dindarlık kontrol edildiğinde de dört farklı grup ve iki farklı din açısından da DEK-Ahlak olasılık alt tipine göre yüksektir. Bu durum, ahlakla ilgili yaşanan DEK'in olasılıkla ilgili DEK'e kıyasla dinin ne olduğunun yanında bir dine inanmakla ilgili olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan, DEK-Ahlak için gruplar arası farka bakıldığında Hristiyan grubun DEK-Ahlak puanlarının Yahudi gruplardan anlamlı ölçüde yüksek olduğu görülmüştür. Hristiyan gruba en yakın puanı ise Ortodoks Yahudiler almıştır. Bu araştırma, dindarlığın yanında hangi dine mensup olduğunun da ahlak anlayışı, DEK-Ahlak ve OKB belirtileri kapsamındaki önemine dikkat çekmektedir. Siev ve ark. tarafından yapılan bir başka çalışmanın sonuçları, yukarıda bahsedilen araştırmayı kısmi olarak destekler görünmektedir (33). Öncelikle Siev ve Cohen'in (27) araştırmasına paralel olarak bu çalışmada da Hristiyanların Yahudilere göre daha fazla ahlakla ilgili DEK rapor etikleri bulunmuştur. Ayrıca hem Siev ve Cohen'in (27) araştırmasıyla hem de bilinen alanyazın bilgisiyle tutarlı olarak dindarlığın ahlakla ilgili DEK üzerindeki etkisi büyüktür. Diğer yandan, Siev ve ark. araştırmalarında dindarlığın etkisi Hristiyanlarda Yahudilerden anlamlı olarak yüksek çıkmıştır (33). Bir başka ilginç bulgu ise DEK ve OKB semptomları çerçevesindedir: Ahlakla ilgili DEK'in OKB ile ilişkisi sadece Yahudiler için geçerlidir, Hristiyanlarda DEK-Ahlak yüksek dindarlıkla ilgili olup, OKB ile ilişkili değilken; Yahudilik için durum tam tersi gibidir. Yahudilerdeki DEK-Ahlak OKB ile ilişkiliyken, dindar olmakla ilgili görünmemektedir. Alanyazın ve bu derlemede değinilen araştırmalarla tutarlı olarak bu çalışmada da bahsedilen bu bulgular olasılık alt tipinde görülmeyip sadece ahlaki DEK'e özgüdür. Ahlaki DEK'in Hristiyanlarda değil ama Yahudilerde OKB psikopatolojisini yordaması, mensup olunan dinin doktriniyle bağlantılı olmayan şekilde deneyimlenen ahlaki kaynaşmanın psikolojik sıkıntıya katkıda bulunduğu şeklinde açıklanmıştır. Musevilikte dini doktrin bir olayı sadece düşünmekle o olayı yaşamının aynı derecede ahlaksızlık olarak algılanmasıyla bağlantılı olmaması sebebiyle obsesyon olarak algılandığı vurgulanmış; Hristiyanlıkta ise düşüncenin daha önemli bir olgu olması ve bir şeyi düşünmekle

yapmanın ahlaki açıdan aynı değerlendirilmesi dini doktrine uygun bir olgu olarak değerlendirilmiştir ve bu sebeple OKB belirtilerine katkı yapmadığı öne sürülmüştür. Başka deyişle, Hristiyanlık düşünce ve niyete vurgu yaparken, Musevilik davranışsal sonuçlara vurgu yapması iki grup için DEK-Ahlak ile OKB ilişkisindeki farkı açıklıyor olabilir.

Yahudilik ve Hristiyanlığı karşılaştıran bu çalışmadan sonra Siev ve ark. bu kez İsraili Yahudi ve Müslümanları DEK-Ahlak açısından karşılaştırmışlardır (34). Sonuçlara göre, Müslüman grup Yahudi gruba göre daha fazla ahlaki DEK deneyimlemiştir. Öte yandan, yine Müslüman grup için DEK-Ahlak'ın OKB belirtileri üzerindeki yordama gücü yok denecek kadar azdır, Yahudi grup için bu etki küçük-orta düzeydedir. Din ve dindarlığın ahlaki DEK üzerindeki etkisi ise Müslümanlarda Yahudilere göre daha fazladır. Mevcut çalışmanın bulguları Siev ve ark. (33) geçmiş araştırmasıyla birleştirildiğinde dindarlığın DEK-Ahlak'ı yorduyor olmasının farklı dinler açısından kıyaslanması noktasında Müslümanlığın, Yahudilik ve Hristiyanlığın arasında bir yerde bulunduğu düşünülmüştür. Bir başka deyişle, dindarlık DEK-Ahlak'ı Müslümanlarda Yahudilerden daha fazla; Hristiyanlarda da Müslümanlardan daha fazla yordamaktadır. Öte yandan, ahlaki DEK'in OKB belirtilerini yordadığı tek grup da dindarlıkla ahlaki DEK'in ilişkisiz bulunduğu Yahudi grup olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Yahudilerde Müslümanlardan farklı olarak dindarlık, ahlaki DEK ile ilgili değil ama OKB belirtileriyle ilişkilidir. Buradan hareketle, bu grupta DEK-Ahlakın OKB belirtilerine özgü olduğu sonucu çıkarılabilir.

DEK'i kavramsal olarak özelleştiren (ahlak ve olasılık) çalışmalar genellikle Batı kökenli olup DEK'i bunların dışındaki ülkelerde araştıran görgül araştırma sayısı görece azdır. Bu bağlamda, Batılı olmayan ülkelerde yapılan çalışmalardan birinin, Yorulmaz ve ark. tarafından yapıldığı görülmüştür (19). Bu derlemede başlangıç yılı 2005 olarak belirlense de farklı nitelikteki sonuçlarından dolayı bu çalışmadan burada kısaca bahsetmek gereklidir. DEKÖ'nün (4) Türkçeye uyarlandığı ve psikometrik özelliklerinin incelendiği bu çalışmada, DEK'in her iki alt boyutu da hem OKB

belirtileriyle hem de sorumluluk duygusuyla ilişkiliyken; sadece ahlak alt boyutunun suçluluk duygusuyla ilişkili olduğu ve katılımcıların DEK-Olasılık'a kıyasla daha fazla DEK-Ahlak deneyimledikleri belirtilmiştir. Bunlara ek olarak, geçmiş bazı araştırmaların bulguların aksine (14,15,7,4), ahlakla ilgili kaynaşmanın olasılıkla olana göre OKB belirtileriyle daha yüksek düzeyde bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. Bu durum, Türk kültürü ve bu kültür üzerinde dini öğelerin etkisi ile açıklanmıştır: Yahudi ve Orta Doğu kültürlerinde dini obsesyonların daha sık görülmesi, bununla ilişkili olarak da Türk kültüründe de din ve ahlak arasındaki yakın ilişki gibi. Bu çalışmanın ardından Yorulmaz ve ark. öncekinden farklı olarak DEK'i Türkiye'de yaşayan klinik örneklem kullanılarak incelemiştir (35). Çalışmanın bulgularına göre OKB tanısı olan katılımcıların sorumluluk tutumları, DEK ve DEK-Olasılık puanları kontrol grubuna göre anlamlı ölçüde yüksek olsa da diğer kaygı bozukluklarından anlamlı fark göstermezken, DEK-Ahlak açısından OKB tanısı olan, olmayan ve başka bir kaygı bozukluğu tanısı olan gruplar arasında bir fark olmadığı dikkat çekmektedir. Yine de gruplar arası fark olmaksızın katılımcıların geneline bakıldığında yine DEK-Ahlak puanlarının DEK-Olasılık'a göre yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, ahlakla ilgili deneyimlenen kaynaşmanın herhangi bir psikopatolojinin varlığından bağımsız olarak, Türk toplumunda yaygın olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Diğer bir çalışmada ise Yorulmaz ve ark. Türkiye'de yaşayan Müslümanlarla Kanada'da yaşayan Hristiyanları OKB'de rol alan bilişsel faktörler açısından karşılaştırmış; DEK-Ahlak Müslüman grupta Hristiyanlardan anlamlı olarak daha yüksek çıkmış, ayrıca dindarlık düzeyi Hristiyan grup içinde fark yaratırken Müslüman grup içinde dindarlık düzeyi açısından DEK-Ahlakta bir farklılık gözlenmemiştir (36). Bu durum ise araştırmacılar tarafından iki dinin sahip olduğu farklı özelliklerle açıklanmıştır: İslamiyet, daha önceden belirlenmiş davranışsal gerekliliklere ve daha fazla ritüele dayanan, şeytani güçlerin inancı sınaması olarak görülen vesvese terimi ve dini gerekliliklerle özgü istem dışı deneyimler ile karakterize bir din iken, Hristiyanlık davranışsal ritüellerden ziyade niyet ve düşünce vurgusuna sahip bir din olarak tanımlanmıştır. Yorulmaz ve ark. Kanada ve Türk üniversite öğrenci gruplarını

OKB'nin risk faktörleri açısından karşılaştırıldığı bir başka çalışmada da benzer bulgulara ulaşılmıştır: Türk grubun Kanadalı gruptan daha fazla DEK-Ahlakın yanı sıra daha fazla OKB belirtisi, dindarlık düzeyi ve benlik saygısına sahip olup, düşünce kontrol yöntemi olarak daha çok endişe etme ve düşünce bastırma stratejileri kullandığı belirtilmektedir (37). Bulgular, iki toplum arasında bireyci ve toplulukçu kültür yapılarıyla ilgili doğan farklılıkların yanında, Türkiye'nin daha eril bir kültüre sahip, toplumsal olarak belirsizliğe tahammülsüzlük oranı yüksek bir ülkeyken, Kanada'nın güç dengesi ve refah açısından dengeli ve cinsiyet rollerine daha az değer veren bir toplumsal yapıya sahip olmasıyla açıklanmıştır. Bunun sonucunda da Türkiye gibi bu toplumlar düşünceleriyle baş etmede düşünce bastırma ve endişelenme gibi daha içsel kontrol yöntemlerini tercih ederken, Kanada gibi toplumların düşünce kontrol stratejilerinde kendini cezalandırma ve öfkelenme gibi daha doğrudan yolları tercih edebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Son olarak, Yorulmaz ve Işık'ın bu alanda yaptıkları bir sonraki çalışma bahsettiğimiz bu kültür faktörünü daha yakından anlamaya yönelik bir çalışma olmuştur (38). Bu çalışmada Türkiye'de yaşayan Türkler, Bulgaristan'da bir süre yaşadıkları sonra Türkiye'ye göç eden Türkler ve Bulgaristan'da yaşayan Türkler olmak üzere üç farklı kültürden gelen yetişkin örneklem yer almış ve gruplar OKB belirtileri, düşünce kontrolü ve DEK açısından karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçları diğer gruplara kıyasla, Türkiye'de yaşayan Türklerin DEK-Ahlak'ta anlamlı olarak en yüksek puana sahip olduğunu, Bulgaristan ile bağlantılı gruplar arasında ise bu boyutta bir farklılık olmadığını göstermiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de yaşayan Türkler için daha çok DEK-Ahlak OKB belirtileriyle ilişkiliyken; Bulgaristan'da yaşayan ve Bulgar göçmeni Türkler için olasılık boyutu OKB belirtileriyle ilişkili bulunmuştur. Aynı zamanda Türkiye'de yaşayan grup için DEK-Ahlak yalnızca düşünceyi kontrol etme yöntemlerinden cezayla ilişkili iken, diğer iki grupta daha çok endişelenmekle ilgilidir.

Türk toplumunda DEK'in ahlak ve olasılık alt boyutlarını aracılık etkisi açısından inceleyen bir başka araştırma Altın ve Gençöz tarafından üniversite öğrencileriyle yapılmıştır (39). Bu çalışmada ise DEK-Ahlak ile OKB belirtileri arasındaki

ilişkide abartılmış sorumluluk algısı, DEK-Olasılık için ise düşünceyi bastırmanın aracılık ettiği bulunmuştur. Bir başka ifadeyle, nahoş bir şeyi düşünmek sorumluluk algısını tetiklemekte ve kişi bu sıkıntıyı azaltmak için kompulsif davranışlar sergilemekte; bir şeyi düşünerek o şeyin yaşanma olasılığını arttırabileceğine olan inanç ise düşünceleri bastırma girişimi ile belirtilere katkıda bulunmaktadır. Araştırmacılar DEK-Ahlak için sorumluluk algısı, DEK-Olasılık için ise düşünce bastırma faktörlerinin öne çıkmasını, ilki için din-ahlak ilişkisine gönderme yaparken, diğeri için de olasılıkla ilgili kaynaşma-batıl inanç ilişkisiyle açıklamışlardır.

Alanyazındaki bazı görgül çalışmaların genel olarak DEK'in OKB'ye özgü olup olmadığını sorguladığı dikkati çekmektedir. Bailey ve ark. ise araştırmalarında DEK'i OKB'nin yanında birçok farklı patoloji çerçevesinde hem klinik hem de klinik olmayan örneklem kullanarak incelemiştir (40). Herhangi bir tanısı olmayanlar ile OKB, sosyal kaygı bozukluğu, panik bozukluk, yaygın kaygı bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, özgül fobi ve agorafobi gibi farklı tanıları olan kişilerin yer aldığı çalışmalarında DEK-Ahlak ile özellikle başkalarına yönelik DEK-Olasılık boyutlarının görece OKB'ye özgü olduğunu, ancak kendine dönük DEK-Olasılık'ın çok farklılaşmadığını belirtmişlerdir. Bu durumu daha farklı bir açıdan inceleyen Hezel ve ark. ise OKB'de bilişsel bir yanlılık olarak kendi düşüncelerinin başkalarının düşüncelerinden daha tehlikeli olduğunun düşünülmesinden hareketle çalışmalarında OKB hastalarının başkalarının düşüncelerini de kendilerinin düşünceleriyle benzer şekilde değerlendirip değerlendirmedikleri test etmişlerdir (41). Hali hazırda DEK için kullanılan Düşünce Eylem Kaynaşması Ölçeği'ne (4) kişilerin yalnızca kendi düşüncelerini tehlikeli bulması (örn., "Ben özelim, yalnızca benim düşüncelerim tehlikeli") ve genel olarak düşünceler üzerine olan bilişsel yanlılıklar (örn., "Herkesin düşünceleri potansiyel bir tehlikedir") ile ilgili maddeler eklenmiştir. OKB, sosyal kaygı bozukluğu tanıları olan ve herhangi bir tanısı olmayan katılımcıların yer aldığı bir grupta bu yeni ölçek ile davranışsal DEK ölçümleri (örn., 30) bir arada ele alınmıştır. Çalışma sonuçlarına göre her iki yöntemle sosyal kaygı bozukluğu tanısı olan bireylerin, OKB tanısı

olanlar kadar kendi düşüncelerinin başkalarının düşüncelerinden daha önemli ve tehlikeli olduğuna inandığı; her iki grubun kendi düşüncelerinin başkalarının düşüncelerinden ahlaki olarak daha yanlış bulduğu gösterilmiştir. Araştırmacılar bu bulguyu açıklarken, köken farklı olsa da (sosyal kaygı bozukluğunda temel korkunun sosyal olarak garip davranışlar sergileyerek başkaları tarafından tuhaf bulunmak ve OKB'de temel korkunun başkalarına zarar verecek düşünceleri nedeniyle hem kendisi hem de başkaları tarafından ahlaksız olarak algılanmak olması) nihayetinde her iki bozukluk için de kendilerinin başkalarından farklı olduğuna dair inançlar ile birlikte başkaları tarafından olumsuz değerlendirilmekle ilgili atıflara gönderme yapmıştır. Bu durum hem sosyal kaygıda hem de OKB'de kişilerin kendi düşüncelerini başkalarının düşüncelerinden daha tehlikeli olarak algılamasına ve bu düşüncelere sahip olmakla başkalarından daha ahlaksız olduklarına inanmalarına yol açıyor olabilir.

Son olarak, alanyazında 2005'ten günümüze kadar özellikle DEK-Ahlak ile ilgili yapılan çalışmalar arasında bu duruma özel müdahale yöntemleriyle ilgili olan yalnızca iki araştırmaya rastlanmıştır. Bunlardan ilki, Marino-Carper ve ark. yaptıkları araştırmadır (42). Psiko-eğitimin DEK'in ahlak ve olasılık boyutları üzerindeki etkisine ayrı ayrı bakması bakımından özgün olan bu çalışmada ayrıca düşünce bastırma, sorumluluk yorumlama da incelenmiştir. Katılımcılara üç ayrı içerikte psiko-eğitim verilmiş (DEK'e, istem dışı düşüncelere ve kontrol grubu olarak stres yönetimi); gruplar arasında zamana göre DEK alt boyutlarında farklılaşma olduğu sonucuna ulaşmıştır: Öncesine kıyasla DEK'e yönelik psiko-eğitim alan grupta müdahale sonrasında özellikle DEK-Ahlak boyutunda anlamlı bir düşüş gözlenirken, DEK-Olasılık'ta üç grup arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Diğer yandan, ahlak boyutundaki anlamlı fark, 2 hafta sonraki izlem ölçümlerinde kaybolurken, bu aşamada olasılıktaki kaynaşmada anlamlı bir düşüş olması dikkat çekicidir. Araştırmacılar da bu durumu eğitimin DEK-Ahlak'ta kısa dönemli, DEK-Olasılık'ta ise uzun dönemli etkili olmasına, DEK-Olasılık'ta akla gelen bir düşüncenin zamanla gerçekleşmediği gerçeğinin kaynaşma karşıtı kanıt olarak işlev göstermesine; DEK-Ahlak'ta ise böyle

bir karşıt kanıtın benzer şekilde bir etki oluşturulmasına bağlamıştır. Bu sonuçlar, DEK'e yönelik verilen psiko-eğitimin daha genel içerikli psiko-eğitimlere göre, kaynaşma yaratan düşüncenin mantıkdışı yapısına vurgu yaparak bilişsel hatalara daha iyi meydan okuduğunu ve bu yolla her iki türdeki kaynaşmaya da, farklı büyüklüklerde ve sürelerde de olsa, iyileştirici etki yaptığını göstermektedir (42). DEK'e yönelik müdahale yöntemlerini içeren bir diğer araştırma ülkemizde yapılmıştır. Demirsöz ve ark. tarafından yapılan bu çalışmada, DEK deneyiminin laboratuvar ortamında oluşturulması ve sonrasında da oluşturulan DEK'in psiko-eğitim ile azaltılması amaçlanmıştır (43). Deneysel şekilde DEK oluşturulan katılımcıların yarısına DEK ile ilgili, diğer yarısına ise stresle ilgili psiko-eğitim verilmiştir. Karşılaştırmalara göre, DEK'e yönelik verilen psiko-eğitimin diğerine kıyasla DEK-Olasılık boyutunda anlamlı ölçüde daha fazla düşüş yaratırken; ahlak boyutu için iki türde psiko-eğitim anlamlı bir fark yaratmamıştır. Marino-Carper ve ark. (42) çalışmasının bulgularından farklı olarak bu çalışmada DEK'e yönelik psiko-eğitim ahlakla ilgili kaynaşmayı azaltmamıştır. Araştırmacılar bu durumu Türkiye'de ahlaki kaynaşmanın OKB belirtileriyle daha yakından ilişkili olması (19), Müslüman gruplarda DEK-Ahlak'ın olasılığa göre çok daha yaygın olması (36) ve dolayısıyla Türkiye'de yaşayan kişilerin ahlakdışı düşüncelere karşı hassasiyet göstermesinden ötürü verilen psiko-eğitimin ahlak boyutuna etki etmede yetersiz kalması ihtimaliyle açıklamışlardır. Tablo 1, bu derlemedeki çalışmalara dair genel bulguları içermektedir.

TARTIŞMA

Bu alanyazın derleme çalışmasında en son 2005'te yapılan benzer çalışmalardan bu yana özellikle DEK-Ahlak boyutuyla ilgili yapılmış olan görgül çalışma bulgularının bir araya getirilerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Veri tabanlarında yapılan taramalar ve dahil edilme-dışlama kriterleri ardından bu derlemeye toplamda 18 makale dahil edilmiştir. DEK-Ahlak ile ilgili yapılan bu çalışmaları bir arada değerlendirdiğimizde öncelikle araştırmaların bazı temalar yönünden ortaklaştığı söylenebilir: İlk olarak bu kavramın, dini öğeler ve kültür bağlamında ve de olgusal

olarak ele alındığı, DEK'i sadece öz bildirim ölçekleriyle değil, cümle yazma paradigması gibi deneysel yöntemle laboratuvar ortamında oluşturularak incelendiği ve son olarak az sayıda da olsa, DEK-ahlak boyutunda müdahale yöntemlerini içeren araştırmalar yapıldığı söylenebilir.

Bu alanyazın derleme çalışmasında bir araya getirilen bulgulara göre öncelikle, batıl inançlar (28) ve dindarlık ahlak boyutundaki DEK ile yakından ilişkili bir kavramdır. Ayrıca hakkında negatif bir düşünce olan kişinin savunmasızlığı ve hassaslığının daha fazla ahlaki DEK ile ilişkili olduğu (31), dindarlığın etkisinin yanında özellikle içsel dini motivasyon olmak üzere dışsal dini motivasyonun da olasılıktan ziyade ahlaki DEK'i yordadığı görülmektedir (32). Öte yandan, her ne kadar DEK-Ahlak Hristiyanlarda Yahudilere göre daha fazla olsa da, psikopatoloji açısından OKB belirtileri ile DEK-Ahlak'ın ilişkisi özellikle Yahudilikte öne çıkıyor görünmektedir (33). İsrail'deki Yahudilerle Müslümanlar kıyaslandığında ise DEK-Ahlak Müslümanlarda daha yüksek çıkmaktadır (34). Benzer şekilde ülkemizde de DEK-Ahlak'ın patolojinin olup olmaması ve farklı patolojilere sahip olunması fark etmeksizin olasılık boyutundan çok daha fazla deneyimlendiği rapor edilmiştir (35). Bir başka kültürle karşılaştırma içeren diğer bir çalışmada da Türk grubun Kanadalı gruptan daha yüksek ahlaki DEK, OKB ve dindarlığın yanında daha çok endişelenmek ve düşünceleri bastırmak gibi stratejiler kullandıkları görülmektedir (37). Tüm bu veriler birleştirildiğinde, ahlaki DEK'in hangi dine mensup olduğundan bağımsız şekilde dindarlıkla ilişkili olduğu, farklı dini doktrinlerin de birbirlerine kıyasla daha fazla ahlakla ilgili kaynaşma ve OKB belirtisi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu durum bu üç farklı dine düşünceye ve niyete verilen önemle dini doktrin ne kadar zihinsel ne kadar davranışsal sonuçlarla ilişkilendirildiğiyle ve o dinin ne kadar fazla ritüel gerektirdiğiyle de ilgili görülmektedir. Dinden ve dindarlardan bağımsız olarak içinde ayrıca yaşanan ülkenin kültürel yapısının da ahlaki DEK'i etkilediği görülmektedir. Bahsedilen çalışmalarda toplulukçu kültürün ahlaki DEK ile ilişkili olduğu düşünülmüştür. Bunlara ilave olarak dinin sadece ahlaki DEK oluşturmak değil; deneyimlenen ahlaki DEK üzerinden ne kadar patoloji yarattığı da incelenmiştir ve

görülmüştür ki mensup olunan dinin doktrini ahlaki DEK'i teşvik edip etmemesiyle kişinin DEK'i patoloji boyutunda yaşama ihtimalini etkilemektedir (33).

Dinin ve dindarlığın etkisinin yanında farklı kültürlerin ahlaki DEK üzerindeki etkisini de incelenmiştir (38). Bulgular, dini doktrinin yanında kültürel etmenlerin tek başına da etkili olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu derlemede yer verilen araştırmalar arasında DEK-Ahlak ve DEK-Olasılık'ın OKB belirtileriyle ilişkisi, OKB'ye özgülüğü ve abartılmış sorumluluk, suçluluk gibi bilişsel yanlılıklarla ilişkisine değinen araştırmalar da mevcuttur. Örneğin yine ülkemizde yapılmış bir araştırmaya göre, abartılmış sorumluluk ahlakla ilgili kaynaşmayla ilgiliyken, düşünce bastırmanın daha çok DEK-Olasılıkla ilgilidir (39). OKB'nin yanında birçok farklı patolojiyi de beraber inceleyen bir çalışmada da (40) ahlakla ilgili kaynaşmanın OKB'ye özgü olduğu, ama aynı zamanda endişe ve yaygın kaygı deneyimlerinde de etkili bir faktör olduğu sonucuna varmışlardır. OKB ve sosyal kaygı bozukluğu olan kişiler kıyaslandığında ise iki grubun da ahlaki kaynaşmayı çok yüksek düzeyde yaşadığı raporlamışlardır (41). Dolayısıyla, DEK-Ahlak boyutu en çok OKB ile ilişkili çalışılsa da, diğer psikopatolojiler için de önemli bir faktör olarak görünmektedir.

Son olarak, ahlakla ilgili kaynaşmaya nasıl müdahale edileceğiyle ilgili yapılan bir araştırma ise ahlaki DEK'in, bu duruma özel olarak tasarlanmış psiko-eğitime olumlu yönde cevap verdiğini, ancak bu etkinin kısa süreli olduğunu göstermiş ve tekrarlanması gerektiği izlenimi bırakmıştır (42). Öte yandan, ülkemizde yapılan bir müdahale araştırmasının bulguları bunu desteklemediği için (43), genel eğitimden ziyade ahlaka özgü eğitim ve müdahalenin etkili olabileceği ve Türk toplumunda ve Müslüman gruplarda ahlak dışı düşüncelere verilen önemin fazla olması sebebiyle bu tür eğitimlere ulusal ve gerekirse bölgesel öğelerin de eklenmesi önerilebilir. Bu noktada, bu derleme çalışması konusu itibarıyla DEK-Ahlak'a odaklanan müdahale yöntemlerini ne yönde ilerlediğinden kısaca söz etmek gerekirse, OKB'de görülen önemli bir bilişsel yanlılık sayılması dolayısıyla müdahalelerde öncelikle Bilişsel Davranışçı Terapi yöntemlerine odaklanıldığı söylenebilir. Yine de, son yıllarda

OKB'ye yönelik bu deneyimlerin içeriğine ve yalnızca deneyime dair farkındalığa odaklı bilinçli farkındalık (mindfulness) temelli müdahaleler (44), düşüncelere dair inançlara odaklı Üstbilişsel Terapi (10) ve psikolojik esnekliği öne çıkaran Kabul Kararlılık Terapisi (45) gibi alternatif yaklaşımların DEK ve DEK-Ahlak üzerinde nasıl bir etkiye sahip olacağı önemlidir. Bahsedilen bu güncel müdahale yöntemleri düşüncenin anlamına odaklanarak farkındalık ve kabule vurgu yapması yönünden BDT ve psiko-eğitim müdahalelerinden farklılaşmakta olup, dolayısıyla OKB ve DEK'e yönelik güncel terapi alternatiflerinin düşüncenin gücüne odaklandığı ve konuya farkındalık ve kabul temelli yaklaştığı söylenebilir.

DEK, OKB'deki önemli bilişsel yanlılıklardan biri olan düşüncenin kontrol ve önemini temel alan ve abartılı sorumluluk algısı ve tehdit algısı gibi diğer bilişsel yanlılıklar ile de yakından ilişkili bir kavramdır. Bugüne kadar DEK'le ilgili yapılan araştırmaların sayıca çokluğu ve diğer sorunlardaki yansımalarına dair bilgi, bu yanlılığın ne denli dikkat çektiğine dair bir gösterge olarak görülebilir. Yine de bu derlemede de ele alınmaya çalışılan çalışmalar ile birlikte gelecekte incelenmek üzere bu alanda hala pek çok merak edilen konunun olduğu söylenebilir. Örnek vermek gerekirse, yapılan araştırmaların sadece üç tek Tanrı dini kapsadığı görülmekte; yapılacak çalışmaların Hinduizm, Budizm gibi farklı dinleri ve hatta diğer inanç sistemlerini de kapsamasının ahlaki DEK'i dinsel boyutta anlamak için daha geniş bir bakış açısı sunabileceği düşünülmektedir. Farklı dinlere bağlı gruplar ve mezhepler arası farkların dinlerin özelliklerinden mi yoksa grupların içinde yaşadıkları kültürle mi ilgili olduğunu ayırt etmek konusunda da güçlük yaşandığı düşünüldüğünde din ve kültür ilişkisi daha derinlemesine ele alınması önerilebilir. Bu sayede, ahlaki DEK'i hem farklı dini doktrinlerin ve kültürel etmenlerin nasıl etkilediğiyle ilgili, hem de farklı dinlerin toplumun önem verdiği değerleri etkilemek suretiyle toplumun ahlaki nasıl değiştirdiğiyle ilgili fikir edinilebilir. Ayrıca din ve ahlak arasındaki ilişkide hangi faktörlerin aracılık veya düzenleyici rol oynadığı ve dolayısıyla bunların DEK-Ahlak ile nasıl ilişkide olacağı da merak konusudur. Ölçüm yöntemi ve aracı olarak öz-bildirim veya cümle yazma paradigmasının yanı sıra farklı deneysel yön-

temlerle ve farklı ek ölçüm yöntemleri ile (örn., eşlik eden fizyolojik ölçümler veya teknoloji kullanımı ile gerçek zamanlı bilgi toplama yöntemleri vb.) DEK ölçümü farklı bakış açıları sunacaktır. Bunlara ilaveten, DEK'in ahlak boyutuna hangi müdahale yöntemlerinin etkili olduğuna dair daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç vardır. Marino-Carper ve ark. çalışması DEK'e yönelik psiko-eğitimin özellikle ahlaki DEK tedavisindeki etkisiyle ilgili önemli bilgiler sunsa da, bu etkinin olasılıkla ilgili DEK'e göre kısa vadede etkili olduğunu göstermiştir (42). Bu bulgu öncelikle, bu farkın neden kaynaklandığını açıklayacak daha kapsamlı araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Yanı sıra bu sonuç, daha farklı yöntemlerle, içerikte ve formatta müdahale programlarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Bu tür çalışmalar klinik uygulamalar açısından önem arz etmektedir. Bununla ilişkili olarak, son dönemlerde OKB için geliştirilen farklı tedavi yaklaşımlarına ahlak-psikopatoloji ilişkisiyle ilgili önerilen bulguların ışığında, DEK'in yanında özel olarak ahlakla ilgili kaynaşmalara çözüm üretecek stratejilerin eklenmesi önerilebilir.

Yazışma Adresi: Psk. İlkyaz Kaya Yıldırım, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye kayailkyaz@gmail.com

KAYNAKLAR

1. Rachman S. Obsessions, responsibility and guilt. *Behav Res Ther.* 1993;31:149–54.
2. Obsessive Compulsive Cognitions Working Group. Cognitive assessment of obsessive-compulsive disorder. *Behav Res Ther.* 1997;35:667–81.
3. Hezel DM, McNally RJ. A Theoretical review of cognitive biases and deficits in obsessive-compulsive disorder. *Biol Psychol.* 2016;121:221–32.
4. Shafran R, Thordarson DS, Rachman S. Thought-action fusion in obsessive compulsive disorder. *J Anxiety Disord.* 1996;10:379–91.
5. Rachman S, Thordarson DS, Shafran R, Woody SR. Perceived responsibility: structure and significance. *Behav Res Ther.* 1995;33:779–84.
6. Salkovskis PM. Obsessional-compulsive problems: a cognitive-behavioural analysis. *Behav Res Ther.* 1985;23:571–83.
7. Shafran R, Rachman S. Thought-action fusion: a review. *J Behav Ther Exp Psychiatry.* 2004;35:87–107.
8. Wells A. *Metacognitive therapy for anxiety and depression.* New York: Guilford Press; 2009.
9. Fisher PL, Wells A. Metacognitive therapy for obsessive-compulsive disorder: a case series. *J Behav Ther Exp Psychiatry.* 2008;39:117–32.
10. Wells A. *Cognitive therapy of anxiety disorders: a practice manual and conceptual guide.* Chichester, UK: Wiley; 1997.
11. Shafran R, Teachman BA, Kerry S, Rachman S. A cognitive distortion associated with eating disorders: thought-shape fusion. *Br J Clin Psychol.* 1999;38:167–79.
12. Varlık E. Üniversite öğrencilerinde 'düşünce davranış kaynaşması' ve 'düşünce beden biçimi kaynaşması'nın yeme tutumları ile ilişkisi (Yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2006.
13. Pichakolaei A, Fahimi S, Bakhshipour Roudsari A, Fakhari A, Akbari E, Rahimkhanli M. A comparative study of thought fusion beliefs and thought control strategies in patient with obsessive-compulsive disorder, major depressive disorder and normal people. *Iran J Psychiatry Behav Sci.* 2014;8:33–41.
14. Amir N, Freshman M, Ramsey B, Neary E, Brigidi B. Thought-action fusion in individuals with OCD symptoms. *Behav Res Ther.* 2001;39:765–76.
15. Berle D, Starcevic V. Thought-action fusion: review of the literature and future directions. *Clin Psychol Rev.* 2005;25:263–84.
16. Lee HJ, Kwon SM. Two different types of obsession: autogenous obsessions and reactive obsessions. *Behav Res Ther.* 2003;41:11–29.
17. Sookman D, Abramowitz JS, Calamari JE, Wilhelm S, McKay D. Subtypes of obsessive-compulsive disorder: implications for specialized cognitive behavior therapy. *Behav Ther.* 2005;36:393–400.
18. Keleş Altun İ, Uysal E, Özkorumak Karagüzel E. Differences between autogenous and reactive obsessions in terms of metacognitions and automatic thoughts. *Neuropsychiatr Dis Treat.* 2017;13:2977–85.
19. Yorulmaz O, Yilmaz AE, Gençöz T. Psychometric properties of the thought-action fusion scale in a Turkish sample. *Behav Res Ther.* 2004;42:1203–14.
20. Pourfaraj M, Mohammadi N, Taghavi M. Psychometric properties of revised Thought-Action Fusion questionnaire (TAF-R) in an Iranian population. *J Behav Ther Exp Psychiatry.* 2008;39:600–9.
21. Kohlberg L. Culture and moral development. In: Matsumoto D, editor. *The Handbook of Culture and Psychology.* Oxford, England: Oxford University Press; 2001. p. 151–71.
22. Wells A, Gwilliam P, Cartwright-Hatton S. The Thought Fusion Instrument (unpublished self-report scale). UK: University of Manchester; 2001.

23. Salkovskis, P., Shafran, R., Rachman, S., & Freeston, M. Multiple pathways to inflated responsibility beliefs in obsessional problems: possible origins and implications for therapy and research. *Behavior Research and Therapy*. 1999;37: 1055-1072
24. Abramowitz JS, Deacon BJ, Woods CM, Tolin DF. Association between Protestant religiosity and obsessive-compulsive symptoms and cognitions. *Depress Anxiety*. 2004;20:70-6.
25. Rassin E, Koster E. The correlation between thought-action fusion and religiosity in a normal sample. *Behav Res Ther*. 2003;41:361-8.
26. Sica C, Novara C, Sanavio E. Religiousness and obsessive-compulsive cognitions and symptoms in an Italian population. *Behav Res Ther*. 2002;40:813-23.
27. Siev J, Cohen AB. Is thought-action fusion related to religiosity? Differences between Christians and Jews. *Behav Res Ther*. 2007;45:829-37.
28. Mauzey D, Spradlin A, Cuttler C. Devils, witches, and psychics: the role of thought-action fusion in the relationships between obsessive-compulsive features, religiosity, and paranormal beliefs. *J Obsessive Compuls Relat Disord*. 2016;11:113-20.
29. Berman NC, Abramowitz JS, Pardue CM, Wheaton MG. The relationship between religion and thought-action fusion: use of an in vivo paradigm. *Behav Res Ther*. 2010;48:670-4.
30. Berman NC, Abramowitz JS, Wheaton MG, Pardue C, Fabricant L. Evaluation of an in vivo measure of thought-action fusion. *J Cogn Psychother*. 2011;25:155-64.
31. Berman NC, Wheaton MG, Abramowitz JS. The "Arnold Schwarzenegger Effect": is strength of the "victim" related to misinterpretations of harm intrusions? *Behav Res Ther*. 2012;50:761-6.
32. Berman NC, Wheaton MG, Abramowitz JS. Rigid rules of conduct and duty: prediction of thought-action fusion. *J Cogn Psychother*. 2013;27:83-95.
33. Siev J, Chambless DL, Huppert JD. Moral thought-action fusion and OCD symptoms: the moderating role of religious affiliation. *J Anxiety Disord*. 2010;24:309-12.
34. Siev J, Abramovitch A, Ogen G, Burstein A, Halaj A, Huppert JD. Religion, moral thought-action fusion, and obsessive-compulsive features in Israeli Muslims and Jews. *Ment Health Relig Cult*. 2017;20:696-707.
35. Yorulmaz O, Karanci AN, Bastug B, Kisa C, Goka E. Responsibility, thought-action fusion, and thought suppression in Turkish patients with obsessive-compulsive disorder. *J Clin Psychol*. 2008;64:308-17.
36. Yorulmaz O, Gençöz T, Woody S. OCD cognitions and symptoms in different religious contexts. *J Anxiety Disord*. 2009;23:401-6.
37. Yorulmaz O, Gençöz T, Woody S. Vulnerability factors in OCD symptoms: cross-cultural comparisons between Turkish and Canadian samples. *Clin Psychol Psychother*. 2010;17:110-21.
38. Yorulmaz O, Işık B. Cultural context, obsessive-compulsive disorder symptoms, and cognitions: a preliminary study of three Turkish samples living in different countries. *Int J Psychol*. 2011;46:136-43
39. Altın M, Gençöz T. How does thought-action fusion relate to responsibility attitudes and thought suppression to aggravate the obsessive-compulsive symptoms? *Behav Cogn Psychother*. 2011;39:99-114
40. Bailey BE, Wu KD, Valentiner DP, McGrath PB. Thought-action fusion: structure and specificity to OCD. *J Obsessive Compuls Relat Disord*. 2014;3:39-45
41. Hezel DM, Stewart SE, Riemann BC, McNally RJ. Clarifying the thought-action fusion bias in obsessive-compulsive disorder. *J Obsessive Compuls Relat Disord*. 2019;20:75-84.
42. Marino-Carper T, Negy C, Burns G, Lunt RA. The effects of psychoeducation on thought-action fusion, thought suppression, and responsibility. *J Behav Ther Exp Psychiatry*. 2010;41:289-96.
43. Demirsöz T, Mısırlısoy M, Karancı AN. Düşünce-Eylem Kaynaşması Deneyiminin Oluşturulması ve Düzeyinin Azaltılması Mümkün mü? *Türk Psikiyatr Derg*. 2018;29(4).
44. Fairfax H. The use of mindfulness in obsessive compulsive disorder: suggestions for its application and integration in existing treatment. *Clin Psychol Psychother*. 2008;15:53-9.
45. Bluett EJ, Homan KJ, Morrison KL, Levin ME, Twohig MP. Acceptance and commitment therapy for anxiety and OCD spectrum disorders: an empirical review. *J Anxiety Disord*. 2014;28:612-24.